

*Соціальна стратиграфія селянських господарств
України в доколгоспний період (1921-1929 рр.)*

Об'єктивно визначити соціальну приналежність селянського господарства України в добу недостатньо розвинутого товарного виробництва досить складно. Так, взявши за основний показник стану селянського господарства його грошовий прибуток, ми відразу зіткнуємося з тим, що в залежності від цілого ряду чинників в різних регіонах України складались суттєво різні ціни на сільськогосподарські товари. Тобто за одну і ту ж саму партію сільськогосподарської продукції селяни в різних районах отримували різні грошові прибутки.

Дана проблема привернула до себе увагу дослідників ще в 20-х роках. Нею ґрунтовно займались А.Гайстер, Е.Терлецький, М.Гурсвич, А.Хрицова, В.Данилов, В.Бондаренко та ряд інших дослідників [1]. В 30-50 роки ця проблема продовжує привертати увагу істориків. Однак зміни соціально-економічної структури селянства розглядалися ними лише в загальному контексті обґрунтування необхідності колективізації. Процес соціального розшарування доколгоспного селянства подавався в такій спосіб і в узагальнюючих працях з історії України. Зрозуміло, що політична заангажованість суттєво викривлювала відображення цілого ряду важливих аспектів економіки села. Ряд з них нівелювався або свідомо замовчувався.

Дана проблема знайшла досить широке відображення у роботах П.Денисовця [2], С.Водотики, І.Мазура, В.Калініченка [3], В.Марочка [4], А.Морозова [5], опублікованих в 70-х - першій половині 80-х рр. Однак дослідження і цих років позначилося неповним використанням існуючої джерельної бази.

Слід відзначити, що різні науковці мали свої власні погляди на методико-визначення соціальних груп села. Використовували різні методи визначення соціально-економічного стачу селянських господарств: за розмірами сім'ї та числом робітників; за засівом; за робочою худобою; за реманентом; за виробничою силою; за головними джерелами до існування; за головними джерелами грошового прибутку тощо.

В 1927-1929 рр. були проведені детальні динамічні гніздові сільськогосподарські переписи. Всі селянські господарства були поділені за вартістю основних засобів виробництва (реманент, промислові підприємства, господарські будівлі) на 27 груп і за елементами підприємництва та залежністю господарств (здавання-наймання робочої сили, засобів виробництва, здавання-оренда землі, промислів) на 49 груп.

Виходячи з цього співробітники ЦСУ визначали 4 провідні соціальні групи селянства: пролетарі, напівпролетарі, дрібні товаровиробники (середняки) та дрібні капіталісти (куркулі) [6].

Всесоюзна Статистична Конференція, що проходила в лютому 1927 р. визначила, що угруповання селянських господарств потрібно будувати на трьох принципах: на групування за розмірами господарств та угрупованні за відносинами залежності й експлуатації, що постають між окремими селянськими господарствами. Групування за розмірами господарства ЦСУ України провело на основі поєднання двох натуральних ознак - засівної площі й робочої худоби, тобто поєднання розмірів сільськогосподарського виробництва з наявністю і кількістю засобів виробництва.

В другій половині 20-х р. власне бачення специфіки групування селянських господарств запропонував М.Гуревич, котрий рекомендував селянські господарства поділити на 5 груп: малосилі, нижчесилі, середні, вищесередні та сильні.

Аграрні перетворення, які відбулись після жовтневого перевороту 1917 р. відчутно змінили традиційну соціально-економічну структуру селянства. Селянство ставало більш "середнім". "Осереднячення" селянського господарства, як наслідок перевороту, виступає досить яскраво. Надто виразно цей процес виявляється при поєднанні всіх трьох середніх груп, які виділяв М.Гуревич в одну.

	Лісостепова зона		Степова зона	
	1917 р.	1925 р.	1917р.	1925 р.
малосилі	44,2	34,2	42,2	35,2
середняцькі	51,0	65,2	41,6	61,9
сильні	4,8	0,6	16,2	4,9

Наведена таблиця підкреслює загалом низький економічний рівень тогочасного селянського господарства України. Так, приміром, для того, щоб у Степовій зоні господарство було включене до групи сильних, йому потрібно мати лише 9 десятин засіву з 3 головами робочої худоби і 6 десятин, коли худоби більше. В той же час таких господарств в згаданій зоні набралось лише 4,9% проти 16,2% в 1917 р. В зоні Лісостепу до групи сильних господарств увійшли всі господарства з 4 головами робочої худоби і господарства з 3 при наявності засіву більш як 4 десятини (на Лівобережжі - більш як 9) і таких господарств по всьому Лісостепу налічується лише 0,6%.

В останні десятиліття радянська історіографія наголошувала на тому, що в роки непу на селі відбувалась негативна тенденція соціального розшарування. Проте це був закономірний процес, який виходив з самої суті нової економічної політики, котра базувалась на ринкових відносинах. Було дозволено оренду землі та використання найманої праці. Таким чином селянин отримував свободу вибирати форму обробітку землі і гарантії землекористування.

Чільне місце у визначенні соціально-економічних параметрів селянських господарств 20-х років ХХ століття посідає характеристика орендного фонду орної землі України в згаданий період. Орендний фонд в II половині 20-х років

(дані 1927 року) порівнюючи з 1917 роком скоротився на 62%. Зміна розмірів орендного фонду змінила і число господарств, які брали участь в орендних угодах, але водночас в ці угоди було залучено близько 24,8% селянських господарств, з яких 15,1% орендувало, а близько 97% здавало. Здавання землі в оренду сконцентровувалось тепер лише на одній половині - бідняцькому, а оренда на другій половині - в господарствах сильних і видцесередніх [7].

Динаміка соціальної структури селянських господарств в цілому по Україні за даними статистичного управління того часу в процентному відношенні мала наступний вигляд [9]:

Господарства	По Україні (в %)	
	1927 р.	1929 р.
пролетарські	9,9	9,2
напівпролетарські	21,0	21,9
середняцькі (сумарна кількість нижче середніх, середніх і вище середніх)	65,1	67,5
заможницькі (куркульські)	4,0	1,4

Продуктом соціального розшарування доколгоспного селянства були пролетарські господарства, що існували, насамперед, за рахунок продажу робочої сили. В 1927-1929 рр. питома вага пролетарських господарств на селі скоротилась з 9,9% до 9,2%. Незважаючи на це їх економічна міць при всебічній допомозі радянської держави істотно зросла. Так, їх частка у загальній вартості засобів виробництва збільшилась з 0,9 до 1,7%, в кількості робочої худоби - з 0,3 до 1,4%, посівів - з 2,6 до 3,7%. Водночас питома вага пролетарських господарств серед усіх селянських з відчужуванням робочої сили зменшилась протягом 1927-1929 рр. з 18,1 до 13,8%. Залиало зміни в процентному відношенні також і бідняцьке (напівпролетарське) господарство. Проте простежити зміни в їх кількості по Україні в цілому динамічні переписи 1927-1929 рр. не змогли.

Розвиток сільськогосподарської кооперації на селі сприяв перетворенню значної кількості бідняцьких господарств у середняцькі. В цілому по Україні процент бідняцьких господарств протягом 1927-1929 рр. скоротився з 19,6 до 19,2%, а їх питома вага в загальному обсязі індивідуальних засобів виробництва зросла з 5,8 до 9,0% (або на 3,2%), площі посіву - з 11,3 до 13,7%.

Соціально-економічна політика доби непу в цілому сприяла росту числа середняцьких господарств. З червня 1927 ро по червень 1929 р. їх кількість зросла з 65,1 до 67,5%. В 1929 році їм належало 81% загальної вартості засобів виробництва, у тому числі 83% сільськогосподарського реманенту, 83,3% робочої худоби, 76,4% посівних площ. Господарства середняків були більш сталими в порівнянні з іншими класовими групами. Протягом 1927-1929 рр. 87% їх кількості залишалася без змін, у тому числі 88,8% - нижчесередніх, 88,4% - типових середніх і 84,1% - видцесередніх [10].

В 20-х роках доколгоспне село було представлене ще одним видом селянського господарства, котре до цього часу потребує скрупульозного

підходу до його вивчення. Вітчизняна історіографія даному господарству давала декілька визначень: куркульське; заможне; господарство непманської буржуазії; «підприємці в землеробстві»; господарство сільської буржуазії; глітайське господарство.

Існуюча політична система вважала представників даного типу господарств "прямими і рішучими ворогами революційного пролетаріату" [11]. Виходячи з цього фактично вже після XV з'їзду ВКП(б) почали здійснюватись елементи горезвісної політики "ліквідації куркульства як класу", котра базувалась на насильницьких і репресивних методах.

Економічний (надмірні податки), юридичний (позбавлення прав), адміністративний (примусове виселення) тиск на заможних селян із застосуванням усіх заходів (в т.ч. надзвичайних), які вживала тоталітарна держава, позначився і на соціальному складі селянства. Проведене у 1927 р. ЦСУ України динамічне обстеження більш як 5,1 млн. селянських господарств визначило як куркульські (за сукупністю прийнятих статистичних ознак) - 204,5 тис., або близько 4%. У 1929 році визначені за цими ж ознаками незможні господарства становили не більше 78 тис., (або 1,4% від загальної кількості) [12].

Вжиті радянською державою соціально-економічні заходи сприяли тому, що класова диференціація селянства набула принципово відмінних від ложовтневих рис. Негативним аспектом у цьому процесі залишається те, що було знищено справжнього господаря землі, який не лише використовував її ресурси, а й оберігав.

Джерела

1. Водотика С.Г., Мазур І.Д. *Зміни в соціально-класовій структурі селянства України напередодні масової колективізації (1927- 1929 рр.)* //УІЖ.- 1983.- №2.- С.42-51
2. Денисовець П.М. *Диференціація селянства України в умовах непу та її вплив на виробниче кооперування села (1927- 1929 рр.)* //УІЖ.- 1968.- №1.- С.57-68
3. Калиниченко В.В. *Докалхозное крестьянское хозяйство в советской историографии* //Вести Харьковского университета.- Харьков, 1987.- №302.- С.78-86
4. Марочко В.І. *Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.)*. - К., 1995.- 224 с.
5. Морозов А.Г. *Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу.- Черкаси, 1993.- 274 с.*
6. Водотика С.Г., Мазур І.Д. *Вказ. праця.* - С.43
7. Гуревич М.Б. *Питання сучасного селянського господарства України.- Харків, 1927.- С. IV-VIII*
8. *КПСС в резолюціях и рішеннях съездов, конференцій и пленумов ЦК. 1898-1970.- М.: Политиздат, 1970.- Т.4.- С.55*
9. Водотика С.Г., Мазур І.Д. *Вказ. праця.* - С.45

10. Там же. - С. 48-49

11. Ленін В.І. Тези до II Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу.- Повне зібрання творів. Т.41.- С.166

12. Шаталина С.П. Експропріація селянських господарств в Україні у 1929-1932 рр. //УІЖ.- 1992.- №3.- С.109-123

Масненко В.В.

м. Черкаси

*Театр та кінематограф у добу українізації 1920-х років:
культурно-освітній сегмент у розвитку національної свідомості*

Національна свідомість, як складний багаторівневий феномен, у своєму розвитку потребує постійного культурного підживлення. Культура, як символічний життєвий світ, виступає своєрідною єдиною віссю, що проходить від етнічної ідентичності до власне національної. Але форма та змістове навантаження в обох моделях ідентичності мають суттєву різницю. На рівні етнічного усвідомлення ідентифікуючим чинником виступає етнографічна традиційно-побутова культура. В межах націотворення маємо справу вже з професійною культурою, яка є більш поліфонічною та належною до багатьох етнічних джерел. Проте, нація в процесі свого становлення диференційовано абсорбує культурні набутки, перетворює їх на національні. Тим самим, культура, в свою чергу, позитивно діє на національну свідомість, наповнює її необхідною системою вартостей. Культурна самотність виступає реальною основою національної ідентифікації як окремої особи, так і спільноти. Зрештою, як показує історичний досвід, саме культурна ідентифікація виступала вагомим чинником загального національного самотворення українців.

Культурна сфера у широкому розумінні є реальним втіленням потенційних можливостей нації, своєрідним національним вітальним інформаційним полем. Взаємозв'язок між національним усвідомленням та культурою відбувається як на раціональному та і на ірраціональному рівнях. Конкретними об'єктами їхньої взаємодії, досить часто, виступають культурно-освітні заклади. Нація потребує таких установ, які б послідовно правдали у національних культурних координатах. У становленні української національної свідомості традиційно помітну роль відігравали такі культурно-освітні заклади, як театр. Саме театр та кінематограф, який щойно народжувався, були важливими об'єктами українізаційних зусиль у період 20-х років.

Українське національне театральне мистецтво має давні коріння. Навіть в умовах жорсткого мовно-культурного тиску російського самодержавства другої половини XIX ст. театр зберігав українську етнонаціональну естетичну традицію, виступаючи одним з небагатьох легальних каналів національної комунікації. Крім того, слід враховувати потужний архетиповий потенціал, який був закладений у театральному мистецтві. Значна кількість театральних образів та сюжетів мають характер архетипів, коріння яких сягають ще